

Київський університет імені Бориса Грінченка

КОСТОЛОВИЧ ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

УДК 378.016: [373.5.011.3-051:811.161.2]

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФОНЕТИКИ Й ОРФОЕПІЇ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Рівненському державному гуманітарному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Хом'як Іван Миколайович,
Національний університет «Острозька академія»,
завідувач кафедри української мови та літератури.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Бакум Зінаїда Павлівна,
Криворізький державний педагогічний університет,
професор кафедри української мови;

кандидат педагогічних наук, доцент
Босак Ніна Федорівна,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»,
доцент кафедри української філології і методики
навчання фахових дисциплін.

Захист дисертації відбудеться 4 квітня 2019 року о 12.00 год. 15 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.05 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розіслано «___» березня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р. С. Дружененко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розбудова інформаційного суспільства, процеси глобалізації, технологізації всіх сфер його життєдіяльності зумовлюють необхідність розроблення освітньої стратегії на компетентнісній основі, внесення системних коректив у зміст та організацію навчання в закладах вищої освіти, зорієнтованого на підготовку висококваліфікованого фахівця, здатного виявляти стійкі знання та професіоналізм у різних ситуаціях спілкування, бути компетентним і конкурентоздатним на ринку праці.

Проблема підготовки майбутніх учителів, підвищення їхнього професіоналізму знайшла відображення в законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Загальноєвропейських Рекомендаціях з питань мовної освіти. Реалізація визначених у законодавчих і методологічних документах мети і завдань спонукає науковців і практиків до пошуку продуктивних підходів у формуванні фахівців освітньої галузі з новим мисленням, усвідомленим розумінням своєї місії в суспільстві, підготовлених до професійної комунікації.

Комунікативна спрямованість освітнього процесу в педагогічному закладі вищої освіти передбачає формування національно свідомої мовної особистості вчителя української мови та літератури з високим рівнем мовленнєвої культури, мотивацією до саморозвитку й самореалізації, вмінням оптимально застосовувати традиційні й інноваційні форми, методи, прийоми та засоби навчання в майбутній професійній діяльності, вільно орієнтуватися в гіперінформаційному просторі, використовувати здобуту інформацію в різних життєвих та професійних ситуаціях спілкування.

Аналіз спеціальної літератури засвідчив, що проблема формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців є предметом дослідження науковців психологічної галузі (Д. Богоявленський, Л. Божович, Л. Виготський, І. Зимня, М. Жинкін, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Л. Проколієнко, І. Синиця та ін.); педагогічної галузі (Л. Базиль, Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Савченко, С. Сисоєва, Т. Поясок та ін.); лінгводидактичної галузі – про роль комунікативно-діяльнісного (А. Богуш, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, І. Кухарчук, М. Пентилюк, І. Хом'як, Г. Шелехова), комунікативно-прагматичного (З. Бакум, В. Бадер, Н. Гавриш, Р. Дружененко, О. Кучерук, Л. Мамчур), функційно-комунікативного (М. Греб, О. Караман, О. Копусь, Л. Овсієнко, С. Омельчук, М. Пентилюк, Л. Паламар, О. Петрук, Т. Симоненко, Н. Янчук), функційно-стилістичного (В. Бадер, Н. Голуб, Т. Донченко, Л. Мацько, В. Мельничайко, А. Попович, І. Хом'як, С. Яворська та ін.) підходів у формуванні комунікативної компетентності учнів та студентів.

Фонетичну систему української мови досліджували представники різних поколінь (Р. Аванесов, А. Багмут, Л. Бондарко, В. Винницький, М. Жовтобрюх, Л. Зіндер, П. Коструба, О. Курило, І. Петличний, М. Плющ, В. Русанівський, О. Синявський, В. Склярєвський, Є. Тимченко, Н. Тоцька та ін.). Проблему теорії та практики навчання фонетики й орфоєпії в різних закладах освіти розкрито в працях З. Бакум, Н. Босак, М. Вашуленка, С. Дорошенка, О. Караман, С. Карамана, В. Масальського, А. Медушевського, Г. Передрій, Л. Симоненкової, Н. Тоцької,

С. Чавдарова, В. Шиприкевич, Н. Шкурятяної, І. Ющука та ін. Лінгводидактичним аспектам формування комунікативної компетентності учнів і студентів як міждисциплінарного феномену у навчанні української мови присвячено докторські й кандидатські дисертації З. Бакум, Н. Босак, Т. Бутенко, Н. Голуб, О. Горошкіної, І. Гудзик, К. Касярум, О. Касьянкової, К. Климової, І. Кучеренко, Н. Остапенко, О. Семенов, Т. Симоненко, М. Пентилюк, З. Столяр, Л. Мамчур, Н. Назаренко та інших.

У процесі теоретичного узагальнення філософських, психологічних, педагогічних, лінгвістичних, лінгводидактичних праць у контексті формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури виявлено *суперечності* між: 1) сучасними тенденціями до зміни змісту мовної освіти й необхідністю оновлення методичного інструментарію задля формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури; 2) рівнем наукового осмислення проблеми й недостатнім теоретичним і методичним забезпеченням процесу формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури під час навчання фонетики й орфоєпії; 3) об'єктивною необхідністю розроблення методики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури під час навчання фонетики й орфоєпії та відсутністю спеціальних досліджень в українській лінгводидактиці. Відтак актуальність і педагогічна значущість проблеми, окреслені суперечності зумовили вибір теми кандидатської роботи: **«Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоєпії»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в межах наукової теми кафедри теорії та методик початкової освіти Рівненського державного гуманітарного університету «Теоретико-методичні основи компетентісно орієнтованого навчання у початковій школі» (державний реєстраційний номер 0116U007737) та кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія» – «Лексико-стилістичні параметри української мови і мовлення в семантичному й комунікативному вимірі» (державний реєстраційний номер 0114U000088).

Тему дисертації затверджено вченою радою Державного закладу «Рівненський державний гуманітарний університет» (протокол №7 від 27 лютого 2015 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол №4 від 26 квітня 2016 р.) та уточнено на засіданні кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка у формулюванні «Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоєпії».

Мета дослідження полягає в розробленні методики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії.

Відповідно до теми й мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. З'ясувати й уточнити змістові характеристики ключових понять дослідження.

2. Обґрунтувати лінгвістичні й лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії.
3. Проаналізувати зміст навчально-методичного забезпечення освітнього процесу майбутніх учителів української мови та літератури в контексті проблеми дослідження.
4. Визначити критерії, показники та рівні сформованості комунікативної компетентності в майбутніх учителів української мови і літератури.
5. Розробити методiku формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоєпії та експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – процес навчання фонетики й орфоєпії майбутніх учителів української мови і літератури у педагогічному закладі вищої освіти.

Предмет дослідження – підходи, принципи, форми, методи, прийоми та засоби формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії.

Теоретико-методологічною основою дослідження є концептуальні засади теорії наукового пізнання, положення філософії про єдність і взаємовплив сфер людського буття, мислення й мови (В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Кремень, В. Огнев'юк, С. Подмазін та ін.); мовознавчі теорії про діалектичну єдність мислення, мови й мовлення, природу фонетичних одиниць і засобів (Ф. Бацевич, А. Багмут, Л. Бондарко, В. Винницький, І. Вихованець, М. Жовтобрюх, Л. Зіндер, П. Коструба, О. Курило, І. Петличний, М. Плющ, В. Русанівський, О. Синявський, В. Склярєвський, Є. Тимченко, Н. Тоцька); сучасні психолого-педагогічні теорії про взаємозв'язок навчання, виховання й розвитку особистості (Ю. Бабанський, Л. Виготський, С. Гончаренко, Д. Ельконін, І. Зимня, Г. Костюк, С. Рубінштейн, та ін.); дослідження дидактів і лінгводидактів з проблем удосконалення змісту мовної освіти й оптимізації освітнього процесу (З. Бакум, О. Біляєв, Н. Голуб, О. Горошкіна, Р. Дружененко, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, О. Кучерук, С. Омельчук, Н. Остапенко, М. Пентилюк, І. Хом'як, С. Яворська та ін.); педагогічної теорії особистісно орієнтованого, комунікативно зорієнтованого, комунікативно-діяльнісного компетентнісного, системного, проблемного, текстоцентричного підходів (В. Афанасьєв, А. Алексюк, Н. Бібік, В. Беспалько, І. Бех, С. Гончаренко, В. Давидов, Л. Занков, О. Малихін, С. Мартиненко, В. Оконь, С. Подмазін, О. Пометун, О. Савченко, С. Сисоєва, Л. Хоружа та ін.); сучасної лінгводидактики з проблеми формування комунікативної компетентності (З. Бакум, А. Богуш, В. Борисенко, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, Р. Дружененко, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, О. Кулик, О. Любашенко, Л. Мамчур, Л. Мацько, С. Омельчук, М. Пентилюк, Т. Симоненко, В. Шляхова, І. Хом'як, С. Яворська та ін.).

Для реалізації поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**:

теоретичні: аналіз і синтез філософської, лінгвістичної, психолого-педагогічної, методичної літератури з обраної проблеми для визначення поняттєво-категорійного апарату й обґрунтування теоретико-методичних засад дослідження; аналіз навчально-методичного забезпечення навчання фонетики й орфоєпії для

майбутніх учителів української мови і літератури; розроблення методики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії;

емпіричні: спостереження за навчально-виховним процесом, анкетування, бесіда, тестування, бесіди з викладачами й студентами, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи), під час якого перевірялася ефективність розробленої методики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії;

статистичні: математичне та комп'ютерне оброблення експериментальних результатів для одержання достовірних показників і визначення рівня сформованості в студентів комунікативної компетентності.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше обґрунтовано* теоретико-методичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії; *з'ясовано* зміст ключових понять «компетентність», «компетентнісний підхід», «комунікативна компетентність», «професійна комунікативна компетентність», *уточнено* зміст поняття «комунікативна компетентність майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії»; *визначено* критерії й показники рівнів сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії; *розроблено* методику формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії»; *удосконалено* форми, методи, засоби, технології формування комунікативної компетентності в майбутніх учителів української мови і літератури; *подальшого розвитку набули* ідеї впровадження лінгводидактичних стратегій навчання фонетики й орфоєпії майбутніх учителів української мови і літератури в умовах компетентнісної парадигми.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання теоретичних положень і висновків дослідження на заняттях методики навчання української мови; вдосконалення змісту робочих програм навчальної дисципліни, підручників і посібників, а також під час виконання студентами курсових, бакалаврських та магістерських робіт.

Достовірність результатів дослідження забезпечена методологічною та теоретичною обґрунтованістю вихідних положень роботи; опорою на здобутки в царині сучасної лінгвістики, психології, методики навчання української мови; сукупністю використаних методів дослідження, організацією педагогічного експерименту й позитивними результатами експериментального навчання.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Рівненського державного гуманітарного університету (довідка про впровадження №53-01-12 від 10 травня 2018 року), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка №850/01 від 04 червня 2018 року), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка №1/452 від 22 травня 2018 року), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка №07-10/1051 від 26 червня 2018 року), Миколаївського

національного університету імені В. О. Сухомлинського (довідка №01-12/01/1249 від 02 жовтня 2018 року). До участі в експериментальному навчанні було залучено 59 викладачів, 456 майбутніх учителів-словесників.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження висвітлено на конференціях різних рівнів: *міжнародних*: «Проблеми та перспективи розвитку вищої школи та економіки в XXI столітті» (Рівне, 2015); «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Львів, Люблін 2016); «Лінгвістичні студії молодих дослідників» (Рівне, 2016); «Професійна підготовка вчителя початкової школи: актуальні проблеми філології та лінгводидактики» (Луцьк, 2016); «Теоретична і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 2016); «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2016); «Мова в професійному вимірі: комунікативно-культурний аспект» (Харків, 2017); «Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2018); «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 2018); «Молоді вчені 2018 – від теорії до практики» (Дніпро, 2018); *всеукраїнських*: «Розвиток національно-мовної особистості в умовах неперервної освіти: надбання, реалії, перспективи» (Умань, 2015), «Актуальні проблеми культури української мови і мовлення» (Острог, 2017); «Становлення і розвиток особистості людини як суб'єкта власного життя» (Рівне, 2016); «Актуальні проблеми лінгводидактики: реалії та перспективи» (Херсон, 2016); «Історія простору: тисячоліття волинської книжності» (Острог, 2016); «Пріоритети філологічної освіти» (Рівне, 2016); «Компетентісно орієнтовані педагогічні технології у початковій освіті» (Рівне, 2017); *щорічних*: викладацько-студентських конференціях «Дні науки в НаУОА» (Острог, 2015, 2018); звітній науковій конференції РДГУ (Рівне, 2016, 2017); *методичних семінарах*: «Модернізація мовно-літературної освіти у початковій школі: надбання, пошуки та перспективи розвитку» (Луцьк, 2015, 2016).

Публікації. Результати дослідження відображено в 15 одноосібних публікаціях, із них – 5 у наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжному науковому виданні; 4 публікації апробаційного характеру, 4 додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (312 найменувань), 10 додатків. Загальний обсяг дисертації – 280 сторінки (із них 183 сторінки основного тексту). У роботі вміщено 12 таблиць, 1 рисунок, 2 діаграми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про апробацію та впровадження здобутих результатів дослідження, список публікацій автора, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – «**Теоретико-методичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і**

літератури» – проаналізовано змістові характеристики ключових понять дослідження, визначено психолого-педагогічні та лінгвістичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії

Вивчення наукових джерел, спеціальних досліджень дало змогу виокремити й проаналізувати змістові характеристики ключових понять дисертаційної роботи, зокрема: «компетентність», «компетентнісний підхід», «комунікативна компетентність», «професійна комунікативна компетентність», «комунікативна компетентність майбутнього вчителя української мови та літератури». Поняття «компетентність» науковці тлумачать як інтегральну характеристику особистості, що пов'язана з її здатністю до цільового осмисленого застосування комплексу знань, умінь і навичок, способів діяльності, цінностей, мотивів, досвіду; містить когнітивний, ціннісно-смісловий, особистісний, емоційний і поведінковий компоненти, що визначають її зміст, структуру у відповідних видах (мовної, мовленнєвої, діяльнісної) як основоположних. Зміст поняття «компетентнісний підхід» у педагогічній науці потлумачено як спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток у майбутнього фахівця ключових і предметних компетентностей. Аналіз базових понять засвідчив, що в педагогічній науці функціонують різні підходи до визначення змісту поняття «комунікативна компетентність», зокрема, його тлумачать як: особистісну якість і поведінку (О. Леонт'єв); здібність (Л. Петровська); складник комунікативної культури (І. Бех).

У лінгводидактичній літературі поняття «професійна комунікативна компетентність» науковці (Н. Голуб, Т. Донченко, О. Кучерук, Л. Лузан, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко, І. Хом'як та ін.) розглядають як сукупність необхідних комунікативних умінь для забезпечення мовної комунікації в професійній діяльності; як інтегративне поняття, що містить два блоки: комунікативний і професійний. Особливістю комунікативного блоку є наявність у ньому необхідних складників компетентностей, формування яких відбувається у процесі проведення лекційних, практичних і семінарських занять із мовознавчих дисциплін, у науково-дослідній роботі (мовні гуртки, проблемні групи), у процесі самостійного опанування теоретичного матеріалу. До другого, професійного блоку, що має міждисциплінарний характер, віднесено термінологічну, технологічну, науково-дослідницьку та ІТ-компетентності, формування яких відбувається на заняттях соціально-гуманітарних дисциплін, у науково-дослідницькій діяльності, під час проходження різних видів практик.

У роботі поняття «комунікативна компетентність майбутнього вчителя української мови та літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії» потлумачено як інтегративну якість особистості, що володіє розвиненим критичним мисленням, емоційним інтелектом, внутрішнім і зовнішнім мовленням, належним рівнем мотивації до навчання; сповідує й дотримується моральних цінностей; здатної до коригування емоційного й поведінкового компонентів; усвідомлено ставиться до опанування теоретичного матеріалу з фонетики й орфоєпії як фундаменту в засвоєнні сучасної української мови; має сформовані мовні, мовленнєві та комунікативні вміння й навички.

Аналіз і синтез психолого-педагогічної літератури дав змогу констатувати, що врахування в освітньому процесі вищої школи індивідуальних та вікових

особливостей студентів, усвідомлення перебігу психічних процесів, задіяних в навчально-пізнавальній діяльності їх, сприяють формуванню комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії. У працях психологів (Б. Ананьєв, М. Жинкін, І. Зимня, Г. Костюк, С. Максименко, С. Рубінштейн, В. Семиченко та ін.) доведено, що в студентському віці формуються індивідуальні варіанти способів сприймання, візуалізації, запам'ятовування, усвідомлення, відтворення й узагальнення, які визначають шляхи накопичення, опрацювання, трансформації теоретичного матеріалу. Саме тому в процесі опанування мовної теорії необхідно враховувати важливі психологічні чинники: діяльність, мотивацію, інтерес, потреби, рефлексію, які сприяють підвищенню ефективності навчальної діяльності студентів. У розділі взято до уваги, що для студентської вікової групи притаманна розвинена абстрактна уява, яка зумовлює широке використання схем, моделей, елементів інфографіки, різних знаків, мнемонічних прийомів задля активізації навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів освітнього процесу.

Особливе місце у мовній підготовці майбутніх учителів української мови та літератури відведено опануванню фонетики й орфоєпії як теоретичного підґрунтя у формуванні їх комунікативної компетентності. Свідоме опанування фонетичної теорії дає змогу майбутньому вчителю української мови та літератури відчувати відкритість і динамізм мовної системи та комунікативну доцільність використання невичерпних ресурсів української мови в практиці багатовимірною професійного спілкування.

Узагальнення теоретичних напрацювань у царинах лінгвістики й лінгводидактики з обраної проблеми дало змогу встановити, що мовна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури зорієнтована на опанування студентами теоретичних відомостей із сучасної української літературної мови, вивчення якої починається з фонетики й орфоєпії. Основним змістом мовної компетентності дослідники вважають не тільки засвоєння основ лінгвістики, а й формування вмінь використовувати мовні одиниці та мовні засоби у різних ситуаціях і сферах спілкування. З огляду на означене в роботі фонетика й орфоєпія як розділи мовознавчої дисципліни розглядаються з позицій комунікативної лінгвістики, зокрема, з урахуванням особливостей усного мовлення, функцій орфоєпічних норм, просодії, інтонування у спілкуванні. Передбачено також засвоєння законів усного і писемного мовлення, норм літературної вимови, природу мовних звуків, акустичні, анатомо-фізіологічні особливості їх творення, будову мовленнєвого апарату, фонетичні одиниці, засоби мови й мовлення, їх функції, варіанти фонем, закони сполучуваності звуків та їх модифікації, правила складоподілу, наголошування, членування мовного потоку, фонетичні процеси, варіанти та інваріанти фонем, чергування звуків, явища асиміляції, акомодатії, коартикуляції, наявних у фонетичній системі української мови.

У дослідженні проаналізовано праці українських лінгвістів, психолінгвістів (А. Багмут, В. Берковець, Л. Бондарко, В. Винницький, О. Волох, С. Головащук, А. Грищенко, С. Дорошенко, М. Жовтобрюх, Л. Зіндер, І. Качуровський, М. Климов, Б. Кобилянський, М. Кочерган, В. Левицький, В. Лобода, Ю. Мосенкіс, М. Наконечний, В. Перебийніс, М. Плющ, Н. Плющ, Л. Прокопова, О. Селіванова, О. Сербенська, Н. Тоцька, Л. Шевченко, В. Шиприкевич, І. Юшук та ін.), що дало змогу врахувати здобутки сучасних мовознавців в організації освітнього процесу на

заняттях з фонетики й орфоєпії. З'ясовано, що зміст лінгвістичного аспекту з фонетики й орфоєпії зорієнтований на осмислене засвоєння звукового ладу мови з погляду її функцій у процесі комунікації, адже звуки мовлення за своєю природою, способом творення і функціями – досить складні одиниці, які схарактеризовано фонетистами, по-перше, як явище акустичне (фізичне) – творяться у результаті коливань повітря; по-друге, як явище артикуляційне (анатомио-фізіологічне) – творяться мовними органами людини за участю центральної нервової системи; по-третє, як явище функціональне (лінгвістичне), тому що на основі аналізу мовленнєвого потоку можна переконалися: людина вимовляє численну кількість звуків, проте реально усвідомлюються й сприймаються тільки ті, що слугують для побудови й розрізнення слів, розпізнавання їх.

Установлено, що пріоритетні завдання фонетики як навчальної дисципліни полягають в ознайомленні майбутніх учителів української мови і літератури з фонетичною системою української мови, основними фонетичними поняттями, взаємозв'язками між звуковою і графічною системами, закономірностями та особливостями творення звуків мовлення, їх акустично-артикуляційними властивостями і класифікаціями, звуковими змінами, фонетичними засобами, зокрема, наголосом, ритмічною структурою слова, інтонацією, мелодикою, орфоєпічними й орфографічними нормами. Ґрунтовні знання з фонетики й орфоєпії української мови сприяють осмисленому проникненню у внутрішню і зовнішню систему мови на рівні здобутків сучасної мовознавчої думки та з урахуванням досягнень методики навчання мови як провідних дисциплін, що забезпечують фахову підготовку майбутніх учителів-словесників, формують у них комунікативну компетентність, уміння точно транслювати власні думки, стійкі навички культури усного й писемного мовлення.

У другому розділі – **«Теорія і практика формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії»** – проаналізовано зміст підручників та посібників з фонетики й орфоєпії для майбутніх учителів української мови і літератури, визначено лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії, визначено критерії й показники рівнів сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури.

Аналіз змісту навчально-методичного забезпечення для студентів філологічних спеціальностей показав, що в умовах автономізації сучасних закладів вищої освіти, покликаних забезпечувати якісну освіту, функціонує значна кількість рекомендованих галузевим міністерством до використання в освітньому процесі альтернативних підручників, посібників, з-поміж яких: «Сучасна українська літературна мова» за редакцією А. Грищенка, С. Карамана, О. Пономарева, М. Плющ, що видавались упродовж останнього двадцятиріччя. У практиці вищої школи й донині активно використовують навчально-методичні посібники Н. Тоцької, зокрема: «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія»; «Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфографія. Графіка й Орфографія. Завдання і вправи»; енциклопедію «Українська мова» (2007 р.); посібник для вчителів «Сучасна українська літературна мова» (О. Блик), навчальний посібник «Сучасна українська літературна мова» (О. Волох);

навчальний посібник «Сучасна українська літературна мова» (Н. Венжинович); практикум «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка» за редакцією М. Фащенко; збірник вправ «Сучасна українська літературна мова» (М. Плющ, О. Леута, Н. Гальона) та ін. Автори навчальної літератури зорієнтовують студентів на засвоєння природи мовних звуків, особливостей їх творення, фонетичних умов модифікації голосних і приголосних звуків української мови, законів їх сполучуваності, правил складоподілу, наголошування, різних фонетичних процесів, а також норм літературної вимови. Проте використання чинного навчально-методичного забезпечення на констатувальному етапі педагогічного експерименту дало змогу виявити відсутність системи вправ і завдань для формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі навчання фонетики й орфоєпії.

Вивчення й узагальнення теоретичних здобутків науковців з обраної проблеми дослідження уможливило обґрунтування лінгводидактичних засад формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії, складниками яких у роботі визначено: *сучасні підходи* (компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, функційний, текстоцентричний, соціокультурний, особистісно орієнтований, технологічний); *загальнодидактичні принципи навчання* (науковості; систематичності; послідовності; наступності; перспективності; індивідуалізації й диференціації; оптимізації; гуманізації; єдності національного й загальнолюдського; зв'язку теорії з практикою; спрямованості процесу навчання на гармонійний розвиток особистості студента (А. Алексюк); єдності дослідницької і навчальної діяльності; забезпечення творчої активності й самостійності студентів у навчальному процесі; єдності теоретичної й практичної підготовки (Ю. Бабанський); зорієнтованість на розвиток особистості майбутнього спеціаліста, забезпечення їхньої конкурентноспроможності (В. Безрукова); позитивної мотивації; культуровідповідності (В. Докучаєва); організації діяльності студентів в інформаційно-освітньому просторі (С. Караман); *специфічні принципи навчання фонетики й орфоєпії* (навчання фонетики у зв'язку з немовознавчими дисциплінами; навчання фонетики у зв'язку з орфоєпією, графікою, орфографією, лексикологією, морфемікою та словотвором; морфологією, синтаксисом, пунктуацією (Н. Босак); аналіз звука в морфемі; співвідношення між звуковим та писемним мовленням; урахування особливостей місцевої говірки (З. Бакум).

До структурних компонентів лінгводидактичних засад формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії у роботі віднесено також *форми навчання* у вищому закладі освіти: *лекції* (лекції-презентації; проблемні лекції; лекції-візуалізації; лекції-діалоги; лекції-прес-конференції); *семінарські заняття* (власне семінар; спецсемінар; семінар-дослідження); *практичні заняття* (колоквиуми; захисти проектів); *самостійна робота, консультації; позааудиторна робота* (мовні гуртки та проблемні групи); *методи навчання фонетики й орфоєпії* (метод вправ, з-поміж яких пріоритет віддано артикуляційним, дикційним, евфонічним, інтонаційному аналізу висловлень, читанню текстів з використанням партитури або спеціальних позначок, поясненню в кожному складі слова наявних фонетичних процесів, робота з довідковою літературою та інтернетними ресурсами); з-поміж *прийомів навчання*

фонетики й орфоенії виокремлено: *загальні прийоми мисленнєвої діяльності студентів* (аналіз, синтез, узагальнення) та *специфічні* (фонетичний та фонематичний аналіз, фонетична транскрипція, постановка голосу, активне слухання, бліц-дискусія, дебати, дерево рішень, дискусія у стилі телевізійного шоу, рольова гра, ситуативне моделювання тощо); *засоби навчання*: (дидактичний матеріал, тексти, словники різних видів, навчальні посібники, мультимедійні ресурси); *технології формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоенії* (технології ситуативного моделювання, ігрові, технології колективно-групового навчання, інтерактивні, інформаційні).

На констатувальному етапі педагогічного експерименту було визначено критерії сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови літератури в процесі навчання фонетики й орфоенії, зокрема: лінгвістичний; мовленнєвий; соціокультурний; термінний; інформаційно-технологічний; дослідницький; рефлексійний. У процесі перевірки й аналізу результатів зрізових робіт визначено рівні сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури (високий, достатній, середній, елементарний).

Високий рівень відображає свідоме прагнення студентів до професійного вдосконалення, стійку мотивацію до навчання, ґрунтовні знання фонетики, орфоенії сучасної української літературної мови, здатність використовувати систему мовних одиниць у власному мовленні; адекватно реагувати на якість власного й чужого мовлення, вміння знаходити відхилення від мовних норм і редагувати висловлення (лінгвістичний критерій); багате й виразне мовлення, спроможність адекватно використовувати мовні засоби відповідно до умов спілкування та комунікативної мети; уміння продукувати власні висловлення різних типів, жанрів і стилів мовлення (мовленнєвий критерій); глибокі знання правил мовленнєвого етикету, національно-культурної специфіки поведінки, сформованість умінь підтримувати контакти з іншими представниками соціуму, працювати в колективі й групах, виконувати різні соціальні ролі (соціокультурний критерій); високий рівень розумової діяльності, здатність аналізувати, синтезувати, узагальнювати здобуту навчальну інформацію, уміння обирати відповідні до умов спілкування стратегії й тактики мовленнєвої поведінки (діяльнісний критерій); знання лінгвістичної термінології, уміння адекватно її використовувати в професійному мовленні (термінний критерій); глибокі знання сучасних інноваційних технологій, уміння розробляти й упроваджувати нові форми й методи навчання української мови, фонетики й орфоенії зокрема; володіти голосом і художньо-виражальними засобами, здатність донести свою думку до співрозмовника, наявність потреби в професійному зростанні, самовдосконаленні (технологічний критерій); знання інформаційних технологій, здатність знаходити навчальну інформацію в різних пошукових системах, створенні презентацій лінгвістичного матеріалу, електронних словників різних типів (ІТ-критерій); схильність до науково-дослідницької діяльності, здатність до підготовки й захисту різного типу наукових робіт, участі в онлайн-конференціях і семінарах (дослідницький); здатність до інтеграції знань, умінь, навичок із різних дисциплін у своїй навчальній, науковій діяльності; здатність приймати рішення й розв'язувати завдання в різних сферах життя; позитивну налаштованість до співпраці з представниками різних спільнот; наявність

якостей і характеристик, що забезпечують ефективне функціонування в соціумі, прагнення до самовдосконалення (рефлексійний критерій).

Достатній рівень сформованості комунікативної компетентності характеризується наявністю прагнення студентів до самовдосконалення, мотивації навчання, однак реалізується не в повному обсязі. Студенти володіють теоретичним матеріалом із фонетики й орфоєпії української мови, але відчують певні труднощі в застосуванні їх на практиці, припускаються незначних огріхів у використанні мовних одиниць під час спілкування, які легко самотійно усувають; успішно співвідносять мовні засоби з умовами спілкування, хоча іноді відчують труднощі в досягненні комунікативної мети; продукують власні висловлення різних типів, стилів і жанрів мовлення, обізнані з правилами українського мовленнєвого етикету, яким не завжди послуговуються, здатні підтримувати контакти в різних сферах спілкування, працювати в колективі, виконувати різні соціальні ролі в різноманітних ситуаціях спілкування; здійснюють аналітичну, синтетичну діяльність, проводять узагальнення й конкретизацію, абстрагування, але не завжди враховують усі чинники спілкування у виборі комунікативних стратегій і тактик; мають достатні знання української лінгвістичної термінології, хоча можуть припускатися незначних помилок у їх тлумаченні та використанні на практиці; обізнані з сучасними технологіями викладання української мови, новими підходами в методиці викладання, але не надають значення їх упровадженню в освітній процес, уміють знаходити потрібну навчальну інформацію за допомогою різних пошукових систем, проте відчують труднощі в узагальненні й оформленні результатів своєї пошукової діяльності; не приділяють належної уваги культурі чужого мовлення, не завжди реагують на мовленнєві недоліки в своєму професійному мовленні; проводять науково-дослідницьку роботу, самотійно працюють над своїм професійним зростанням, здатні до інтеграції матеріалу інших навчальних дисциплін на теоретичному рівні, хоча відчують деякі труднощі у практичній інтеграції умінь, навичок, способів діяльності; усвідомлюють важливість загальнолюдських цінностей; мають прагнення до вироблення тих характеристик і якостей, що забезпечують ефективне функціонування в соціумі.

Середній рівень властивий студентам, які не прагнуть до професійного вдосконалення, мають знижену мотивацію до навчання, неглибокі знання фонетичної й орфоєпічної систем української мови, відчують труднощі у застосуванні знань під час мовленнєвої діяльності, рідко звертають увагу на правильність свого й чужого мовлення; відчують незначні труднощі в мовному оформленні власних висловлень різних стилів, жанрів і типів мовлення, у використанні мовних засобів, адекватних ситуації спілкування, доречному використанні вербальних і невербальних засобів спілкування; мають неглибокі знання національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки, відчують певні труднощі у встановленні й підтриманні контактів з іншими комунікантами, спільній праці в колективі; мають збіднений запас термінологічної лексики, відчують труднощі в розпізнаванні й тлумаченні фонетичних і орфоєпічних термінів; не цікавляться інноваційними технологіями, не володіють художньо виражальними засобами мовлення, відчують труднощі в побудові професійного дискурсу; недостатньою мірою володіють сучасними ІТ-технологіями, більшість із яких не

вміють застосовувати на практиці, відчувають значні труднощі в пошуку навчальної інформації, її систематизації та продукуванні наукових висловлень, в організації самостійної роботи з дисципліни; усвідомлюють важливість загальнонародських цінностей, не мають прагнення до вироблення тих якостей і характеристик, що забезпечують ефективне функціонування в соціумі.

Елементарний рівень сформованості комунікативної компетентності характеризується відсутністю мотивації до навчальної діяльності, незначним прагненням до професійного вдосконалення, фрагментарними знаннями фонетики, орфоєпії української мови, нездатністю доречно й адекватно використовувати систему мовних одиниць у власному професійному мовленні, недостатньою сформованістю вмінь знаходити відхилення від мовних норм і редагувати їх; значними труднощами у продукуванні власних висловлень відповідно до умов спілкування та комунікативної мети; елементарним рівнем знань правил українського мовленнєвого етикету та національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки, небажанням працювати в колективі, виконувати типові соціальні ролі; невмінням організувати самостійну роботу з поповнення власних знань, вироблення комунікативних стратегій і тактик професійного спілкування; неглибокими знаннями лінгвістичної термінології, наявністю помилок і неточностей у визначенні понять і термінів із фонетики й орфоєпії; відсутністю зацікавленості в пошуку інформації та застосуванні інноваційних технологій, сучасних методів і прийомів навчання фонетики й орфоєпії; елементарним рівнем знань пошукових систем, недостатньо сформованими вміннями самостійно здобувати інформацію, систематизовувати її, робити презентацію, нездатністю проводити наукові дослідження, інтегрувати знання інших дисциплін, збідненістю професійного мовлення; відсутністю дій, спрямованих на працю в інтересах загальної мети, позитивною налаштованістю до співпраці; прагненням до самовдосконалення, вироблення позитивних якостей і характеристик.

Одержані результати констатувального етапу педагогічного експерименту обраховано за середньоарифметичними показниками, що дало змогу визначити рівні сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, які розподілено у такій ієрархії: елементарний рівень виявили 38,5% респондентів експериментальної групи (далі – ЕГ) і 39,5% контрольної групи (далі – КГ), середній рівень 33,5% майбутніх учителів-словесників у ЕГ та 35% у КГ, достатній рівень у ЕГ – 18%, а в КГ – 14%, високий рівень у ЕГ – 10% та в КГ – 11,5%. Різниця у вихідних відсоткових показниках студентів ЕГ та КГ до початку формуального етапу експерименту не є статистично вагомою, що є однією з умов проведення експерименту.

У третьому розділі – **«Експериментальна перевірка розробленої методики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоєпії»** – з'ясовано мету, завдання, зміст програми педагогічного експерименту, описано методику формування комунікативної компетентності в процесі навчання фонетики й орфоєпії, проаналізовано результати формуального й контрольного етапів експерименту, доведено ефективність запропонованої методики.

Мета експериментального навчання полягала в розробленні методики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії та перевірки її ефективності. В основу розроблення програми експериментального навчання було покладено припущення, що робота з формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії стане результативною за умов: формування та вдосконалення загальнонавчальних умінь, вироблення тактик і стратегій спілкування, прагнення до самовдосконалення й самоосвіти; вироблення лінгвометодичних умінь роботи з фонетичним, орфоєпічним й орфографічним матеріалом відповідно до комунікативного спрямування курсу сучасної української мови, опанування новими технологіями навчання; організація самостійної роботи студентів на засадах системності, комплексності, інтеграції видів робіт і видів мовленнєвої діяльності.

Експериментальна методика передбачала поетапне й послідовне формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії.

Сутність першого – *теоретико-інформативного* – етапу полягала в розвитку в майбутніх учителів ціннісно-мотиваційної сфери, засвоєнні системи відповідних знань з фонетики й орфоєпії, їх розумінні й усвідомленні. Увагу студентів було зосереджено на засвоєнні законів усного і писемного мовлення, норм літературної вимови, природі мовних звуків, акустичних, анатоמו-фізіологічних особливостях їх творення, функційному аспектові мовних одиниць, розумінні основних засобів фоностилістики тощо.

Упродовж означеного етапу використовувалися такі організаційні форми роботи зі студентами: лекція (проблемна, керована, лекція-діалог, лекція-дослідження, лекція-презентація, лекція-прес-конференція тощо), практичні заняття, самостійна робота за спеціально розробленими комплексними завданнями (проблемними, тестовими, науково-дослідницькими). Продуктивними виявилися такі методи навчання, як усний виклад матеріалу, бесіда, спостереження над мовою, метод вправ. Усний виклад використано переважно задля розвитку в майбутніх учителів ціннісно-мотиваційної сфери, як джерело інформації, під час коментування відповідей студентів тощо. Бесіду було застосовано під час виконання студентами різних видів вправ і завдань, аналізу взірців мовлення тощо. Спостереження використано задля ілюстрування функції тих чи тих фонетичних одиниць у побудові висловлень. Метод вправ застосовано як під час практичних занять, так і в процесі організації самостійної роботи студентів. Крім того, упродовж експериментально-дослідного навчання було використано інтерактивні методи і прийоми, зокрема робота парами, робота групами, аналіз конкретних ситуацій (проблемних, звичайних, нетипових), кейс-метод, метод проектів та ін. На практичному занятті «Зміни звуків у потоці мовлення» для кращого усвідомлення сутності термінів «асиміляція», «асимілятивні зміни», «акомодація» студенти опрацьовували спеціально дібрані науково-популярні тексти, в змісті яких наявні асимілятивні й акомодаційні процеси. Аналіз текстів уможливив висновок, що в основі асимілятивних процесів лежить пристосування, уподібнення; унаслідок акомодації звуки модифікуються залежно від їх сполучуваності, зокрема від сполучуваності

звуків різних класів. Такий вид роботи передбачав установлення асоціативних зв'язків між фонетичними поняттями, явищами, що сприяло міцності знань, усвідомленому оволодінню фонетичною термінологією, формуванню стійкої мотивації в студентів до навчання фонетики й орфоєпії.

Другий – *професійно-діяльнісний* – етап був спрямований на розвиток комунікативної культури майбутнього фахівця, формування комунікативної компетентності шляхом залучення студентів до виконання спеціально розроблених завдань на розвиток чуття мови, лінгвокреативності. Упродовж етапу здійснювалася системна спеціальна лінгвістична підготовка майбутніх учителів-словесників у процесі опанування дисципліни «Сучасна українська літературна мова», а також міждисциплінарна допоміжна підготовка під час опанування навчальної дисципліни «Методика навчання української мови». Провідними на цьому етапі були інтерактивна, проектна технології та ситуаційне моделювання, діалогове навчання, використання активних методів (пошукового або евристичного, різних видів бесід, дискусії на лінгвістичну тему, ситуаційного, аудіативного, імітативного, проектного). Застосування методів зумовлювалося типом заняття (лекційного чи практичного), формою (аудиторною чи позааудиторною), темою (фонетичною, орфоєпічною), кількістю годин, відведених на тему, етапом опрацювання та становлення умінь і навичок. Було використано три групи завдань із фонетики: 1) фонетико-лінгвістичні, спрямовані на формування лінгвістичної компетентності, вироблення мовних умінь і навичок; 2) фонетико-мовленнєві, спрямовані на формування мовленнєвої компетентності на етапі узагальнення й систематизації знань із фонетики; 3) фонетико-комунікативні, покликані формувати комунікативну компетентність і спрямовані на усвідомлення мовленнєвознавчих понять, удосконалення комунікативних умінь і навичок.

Фонетико-лінгвістичні завдання застосовувалися переважно на початковому етапі закріплення знань і формування мовних умінь і навичок. Дидактичним матеріалом слугували слова, окремі сполучення слів і текст. Домінували текстові вправи аналітичного, аналітико-синтетичного та синтетичного характеру, наприклад: *Знайдіть у тексті приклади фонетичних явищ, що вивчаються; випишіть їх, затранскрибуйте й поясніть* (аналітична, класифікаційна вправа); *поясніть значення термінів, проілюструйте їх власними прикладами* (аналітико-синтетична); *складіть речення з парами слів, які відрізняються фонемним складом / а / – / о /, / е / – / и /* (конструктивна, синтетична вправа). Фонетико-мовленнєві вправи були спрямовані переважно на використання фонетичного матеріалу й термінології у власному мовленні без окресленої ситуації спілкування: *Складіть міні-висловлення на одну із запропонованих тем: «Роль чергування звуків у підвищенні культури мовлення», «Спрощення звуків у потоці мовлення як засіб милозвучності української мови та її характерологічна особливість»; напишіть лінгвістичну казку про голосні чи приголосні звуки української мови або асиміляцію голосних і приголосних звуків у мовленнєвому потоці*. За потреби студенти зверталися до спеціально розробленої інструкції.

Упродовж експерименту апробовано такі типи рольових ігор: «Прийом на роботу», гра-агітація «За чистоту української мови», ігри-консультації

«Лінгвістична консультація», «Довідкове бюро», «Майбутній редактор» чи «Сам собі редактор», гра-конференція «Науковий симпозіум» тощо.

Третій – *аналітико-коригувальний* – етап експериментального навчання мав на меті систематизацію й узагальнення знань, умінь, навичок, набутого впродовж попередніх етапів досвіду, аналіз власної діяльності на заняттях з фонетики й орфоєпії української мови та коригування професійного мовлення. На цьому етапі відбувалося взаємо- та самооцінювання рівня оволодіння усним і писемним мовленням, удосконалювалася комунікативна компетентність; реалізовувалися такі напрями мовно-професійної підготовки, як удосконалення умінь роботи з різними джерелами інформації, формування умінь і навичок самостійної пошукової роботи з науково-навчальним текстом, самовдосконалення й самореалізація.

Упродовж етапу було використано такі методи й прийоми: спостереження за мовними явищами, лінгвістичну гру, словесний портрет явища, «Сенкан», кейс комунікативних ситуацій (case study), веб-квести, рольову гру, аналіз професійних ситуацій, розв'язування лінгвопедагогічних завдань, комунікативний тренінг (групи ситуаційних та ігрових методів). Під час семінарських занять було виокремлено методи, що сприяють формуванню комунікативної компетентності студентів: метод проектів, пошуковий, дослідницький (у процесі підготовки до занять), проблемний, дискусії, ділової гри, моделювання ситуацій (під час занять).

Під час експериментального навчання було застосовано такі основні форми контролю за самостійною роботою студентів: перевірка анотацій, конспектів, рефератів, повідомлень викладачем, їх рецензування, взаємоперевірка та самооцінювання (традиційні форми) і проведення контролю у вигляді рольових ігор («Лінгвістична дискусія», «Науковий симпозіум», «Круглий стіл»); проведення колоквиумів, бесід, обговорень, дискусій; перевірка та захист тематичних термінологічних словників, бібліографічних списків; зошитів для самостійної роботи; захист презентацій мовознавчих тем; виконання тестових завдань; участь у лінгвістичних дискусіях; підготовка лінгвістичних кросвордів; відповіді на питання для самоконтролю.

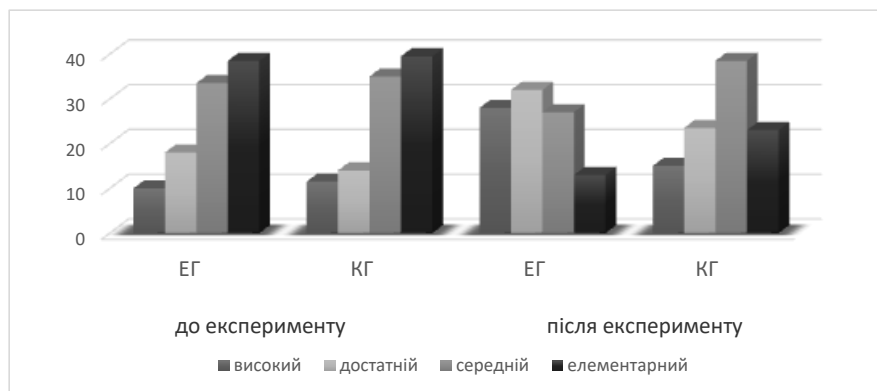
Однією з технологічних умов формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури стала організація самостійної роботи студентів на засадах системності, комплексності, інтеграції видів робіт і видів мовленнєвої діяльності. Мета самостійної роботи в процесі навчання фонетики й орфоєпії полягала в поглибленні знань студентів з актуальних проблем фонетичної та орфоєпічної теорії; розвитку вмінь самостійного критичного опрацювання наукових джерел; формуванні творчих і дослідницьких умінь; стимулюванні до самостійного наукового пошуку; ознайомленні з інтерпретацією наукових мовознавчих положень у курсі сучасної української літературної мови (розділи фонетика та орфоєпія); удосконаленні вмінь працювати з фаховими журналами, довідковою літературою для вироблення основних професійних умінь, а також для формування здатності брати на себе відповідальність, самостійно вирішувати проблему, знаходити конструктивні рішення й вихід із різноманітних проблемних ситуацій тощо.

Особливу роль посідала комплексна робота з текстами. Критеріями добору текстів для використання їх на заняттях у процесі навчання фонетики й орфоєпії було визначено країнознавчий, лінгвістичний, едукаційний, комунікативний.

Країнознавчий критерій зумовив добір текстів, що містять відомості про злободенні проблеми життя суспільства й людини; *лінгвістичний*, або мовний реалізувався через такі показники: соціально-групової репрезентативності, стилістичної гетерогенності, хронологічної гомогенності. Дібрані для експериментального навчання тексти формували в студентів уявлення про фонетичну систему сучасної української мови. Крім того, тексти були насичені комунікативно-значущою лексикою відповідної тематичної групи для збагачення словникового запасу студентів мовними явищами, що вивчаються, для лінгвістичного аналізу. Едукаційний критерій забезпечував добір текстів, що мали значний освітньо-виховний потенціал, зокрема взірцеві уривки художніх творів та есе відомих мовознавців. Комунікативний критерій забезпечував можливість формування в майбутніх учителів української мови та літератури комунікативних умінь, розроблення комунікативних стратегій і тактик на базі дібраних текстів.

Кожен етап дослідного навчання завершувався розробленими проміжними зрізами для порівняння їх результатів з даними констатувального етапу експерименту. У процесі аналізу виконаних завдань було доведено позитивний вплив експериментальної методики на формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури: вони загалом опанували фонетичну систему української мови, основні лінгвістичні поняття, взаємозв'язки між звуковою та іншими системами, закономірності та особливості фонетичної системи української мови..

Позитивну динаміку рівнів сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури впродовж навчання за експериментальною методикою подано на діаграмі .

Діаграма 1. Динаміка змін у рівнях сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури впродовж навчання за експериментальною методикою.

Як видно з діаграми, до початку експериментального навчання студенти експериментальних і контрольних груп мали приблизно однакові результати, що стало однією з умов проведення дослідження. На прикінцевому етапі експерименту за результатами виконання контрольного зрізу було виявлено суттєву різницю між показниками рівнів сформованості комунікативної компетентності в

експериментальних і контрольних групах: у показниках вищого (13%) та елементарного (10%) рівнів, що в сумі збільшує якісний показник на 23%. Різниця в результатах контрольного зрізу між експериментальними та контрольними групами становить 20,3%. З діаграми видно, що впровадження експериментальної методики в практику навчання фонетики й орфоєпії української мови у закладах вищої освіти дало позитивні результати.

Перевірка кореляції одержаних результатів за t-критерієм Стьюдента дала підстави для висновків про неоднорідність результатів контрольної і експериментальної груп, із 95% ймовірністю розрахунки підтвердили, що зміни, які відбулися в рівнях сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, є свідченням доцільності застосування розробленої методики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії.

Узагальнення результатів дослідження дало підстави для таких **висновків**:

1. У результаті аналізу наукової літератури з обраної проблеми з'ясовано наявність різних підходів до тлумачення змісту понять «компетентність», «компетентнісний підхід», «комунікативна компетентність», «професійна комунікативна компетентність», уточнено зміст ключового поняття дослідження «комунікативна компетентність майбутнього вчителя української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії», яке потлумачено як інтегративну якість особистості, що володіє розвиненим критичним мисленням, емоційним інтелектом, внутрішнім і зовнішнім мовленням, належним рівнем мотивації до навчання; сповідує й дотримується моральних цінностей; здатної до коригування емоційного й поведінкового компонентів; усвідомлено ставиться до опанування теоретичного матеріалу з фонетики й орфоєпії як фундаменту в засвоєнні сучасної української мови; має сформовані мовні, мовленнєві та комунікативні вміння й навички.

2. У дослідженні проаналізовано праці українських лінгвістів, що дало змогу з'ясувати особливості змісту лінгвістичного аспекту фонетики й орфоєпії, зорієнтованого на ознайомлення майбутніх учителів української мови і літератури з фонетичною системою української мови, основними фонетичними поняттями, взаємозв'язками між звуковою і графічною системами, закономірностями та особливостями творення звуків мовлення, їх акустично-артикуляційними властивостями і класифікаціями, звуковими змінами, фонетичними засобами (наголосом, ритмічною структурою слова, інтонацією, мелодикою), орфоєпічними й орфографічними нормами. Вивчення й узагальнення теоретичних здобутків науковців у галузях психології, педагогіки, лінгводидактики уможливило обґрунтування лінгводидактичних засад формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії, складниками яких у роботі визначено: *сучасні підходи; загальнодидактичні принципи навчання; специфічні принципи навчання фонетики й орфоєпії; форми, методи, прийоми, засоби навчання фонетики й орфоєпії; технології формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії.*

3. Аналіз методичного забезпечення дав змогу констатувати, що, попри значну кількість навчальних видань, використовуваних в освітньому процесі, й донині не

втрачає актуальності проблема розроблення підручників і посібників для майбутніх учителів української мови і літератури, які допомагали б студентам не тільки оволодівати нормами сучасної української літературної мови, а й сприяли формуванню їхньої комунікативної компетентності, розвитку в них мовного чуття, репрезентували б естетичну функцію української мови.

4. Визначено критерії сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії: лінгвістичний, мовленнєвий, соціокультурний, діяльнісний, термінний, інформаційно-технологічний, рефлексійний, яким відповідають показники й рівні (високий, достатній, середній, елементарний) сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії.

5. Розроблена методика формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії полягала в її поетапному, систематичному використанні задля поліпшення мовленнєво-професійної підготовки студентів. Поетапне проведення формувального етапу педагогічного експерименту (*теоретико-інформативний, професійно-діяльнісний, аналітико-коригувальний*) дозволило спрямувати методику на формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців. Експериментальна методика формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії передбачала оптимальне співвідношення в організації аудиторної й самостійної роботи студентів, розроблення системи вправ, спрямованих на ґрунтовне засвоєння студентами фонетичної системи української мови, основних лінгвістичних понять, взаємозв'язків між звуковою та іншими мовними системами, закономірностей та особливостей мовних рівнів, формування комунікативних якостей мовлення студентів, розвиток у них мовного чуття. Реалізацію експериментальної методики значною мірою було забезпечено системою вправ: фонетико-лінгвістичних, спрямованих на формування лінгвістичної компетентності, вироблення мовних умінь і навичок; фонетико-мовленнєвих, спрямованих на формування мовленнєвої компетентності на етапі узагальнення й систематизації знань із фонетики; фонетико-комунікативних, покликаних формувати комунікативну компетентність і спрямованих на усвідомлення мовленнєвознавчих понять, удосконалення комунікативних умінь і навичок; комплексної роботи з текстами різних стилів і жанрів. Критеріями добору текстів для використання їх на заняттях у процесі навчання фонетики й орфоєпії було визначено країнознавчий, лінгвістичний, едукативний, комунікативний.

Дисертаційна робота не претендує на остаточне розв'язання досліджуваної проблеми, однак відкриває лакуни для майбутніх досліджень. Подальшого розвитку набули ідеї впровадження лінгводидактичних стратегій навчання фонетики й орфоєпії майбутніх учителів української мови і літератури в умовах компетентнісної парадигми. Перспективними вважаємо питання створення й упровадження інтегрованих курсів лінгвістично й професійно орієнтованих мовознавчих дисциплін для формування комунікативної компетентності майбутніх учителів-словесників.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. *Костолович Т. В.* Компетентнісний підхід як умова формування комунікативної компетентності в майбутніх учителів-словесників. *Теоретична і дидактична філологія*: зб. наук. пр. Серія «Педагогіка». Переяслав-Хмельницький: «ФОП Домбровська Я. М.», 2015. Вип. 21. С. 29–39.
2. *Костолович Т. В.* Формування комунікативної компетентності у студентів-філологів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2015. Вип. 42. С. 285–288.
3. *Костолович Т. В.* Інтегративний зміст комунікативної професійної компетентності майбутніх учителів-філологів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки*. Серія: Педагогічні науки. 2016. № 1 (303). Т. II. С. 3–8.
4. *Костолович Т. В.* Реалізація компетентнісного підходу як умова запровадження європейських стандартів вищої мовної освіти в Україні. *European humanities studies: Education and Training*. II, Slupsk, Poland, 2016. С. 16–28.
5. *Костолович Т. В.* Експериментальна методика формування професійної комунікативної компетентності студентів-філологів у процесі вивчення фонетики й орфоєпії української мови. *Нова педагогічна думка*. 2018 №1 (93). С. 95–99.
6. *Костолович Т. В.* Лінгвокультурологічний компонент комунікативної професійної компетентності студентів-філологів. *Славістичні студії. Етнолінгвістика і міжкультурна комунікація*. Люблін. Том 5. 2018. С. 309–323.
7. *Костолович Т. В.* Методи формування професійної комунікативної компетентності студентів-філологів у процесі вивчення фонетики й орфоєпії української мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. – Випуск 61: збірник наукових праць. М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С.143–147.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. *Костолович Т. В.* Технологічний підхід до формування професійної комунікативної компетентності студентів-філологів у процесі викладання української мови (тези). *Мова в професійному вимірі: комунікативно-культурний аспект*: матеріали Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Харків, 19 жовт. 2017). Харків, 2017. С. 59–62.
9. *Костолович Т. В.* Комплексна робота з текстом як засіб формування професійної комунікативної компетентності студентів-філологів (тези). *Молоді вчені 2018 – від теорії до практики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 16 лют. 2018). Дніпро, 2018. С. 260–263.
10. *Костолович Т. В.* Система вправ на формування професійної комунікативної компетентності студентів-філологів у процесі вивчення фонетики української мови (тези). *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2–3 лют. 2018). К.: «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2018. Ч. 2. С. 18–20.

11. Костолович Т. В. Ситуаційний метод у системі формування професійної комунікативної компетентності студентів-філологів (тези). *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 квіт. 2018). Харків: «Стиль-Издат», 2018. С. 253–256.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

12. Костолович Т. В. Особливості реалізації наступності у процесі формування професійної комунікативної компетентності студентів-філологів *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». К.: Гнозис, 2016. Додаток 1 до Вип. 37, Том I (69). С. 247–255.
13. Костолович Т. В. Особливості формування мовної особистості майбутнього філолога. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, 2016. Вип. 13 (56). Ч. II. С. 137–140.
14. Костолович Т. В. Змістові і структурні особливості професійної комунікативної компетентності майбутніх учителів-філологів. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький, 2017. Вип. 159 (2017). С. 213–219.
15. Костолович Т. В. Чинні підручники з сучасної української мови для вищої школи як засіб формування професійної комунікативної компетентності майбутніх вчителів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, 2017. Вип. 15 (58). С. 117–121.

АНОТАЦІЇ

Костолович Т.В. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоєпії.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). – Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2019.

Робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії. У роботі з'ясовано зміст ключових понять «компетентність», «компетентнісний підхід», «комунікативна компетентність», «професійна комунікативна компетентність», уточнено зміст поняття «комунікативна компетентність майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії», яке в дисертації потлумачено як інтегративну якість особистості, що володіє розвиненим критичним мисленням, емоційним інтелектом, внутрішнім і зовнішнім мовленням, належним рівнем мотивації до навчання; сповідує й дотримується моральних цінностей; здатної до коригування емоційного й поведінкового компонентів; усвідомлено ставиться до опанування теоретичного матеріалу з фонетики й орфоєпії як фундаменту в засвоєнні сучасної української мови; має сформовані мовні, мовленнєві та комунікативні вміння й навички. Визначено критерії й показники рівнів

сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії.

У дослідженні розроблено методику формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в процесі навчання фонетики й орфоєпії»; репрезентовано форми, методи, засоби, технології формування комунікативної компетентності в майбутніх учителів української мови і літератури й експериментально підтверджено її ефективність; подальшого розвитку набули ідеї впровадження лінгводидактичних стратегій навчання фонетики й орфоєпії майбутніх учителів української мови і літератури в умовах компетентнісної парадигми.

Ключові слова: компетентнісний підхід, комунікативна компетентність, професійна комунікативна компетентність, методика формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури.

Костолович Т. В. Формирование коммуникативной компетентности будущих учителей украинского языка и литературы в процессе изучения фонетики и орфоэпии.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Ровенский государственный гуманитарный университет, Ровно, 2019.

Работа является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования коммуникативной компетентности будущих учителей украинского языка и литературы в процессе обучения фонетики и орфоэпии. В исследовании раскрыта сущность понятий «компетентность», «компетентностный подход», «коммуникативная компетентность», «профессиональная коммуникативная компетентность», уточнено содержание понятия «коммуникативная компетентность будущих учителей украинского языка и литературы в процессе обучения фонетики и орфоэпии», которые в диссертации объяснены как интегративное качество личности, которая обладает развитым критическим мышлением, эмоциональным интеллектом, внутренней и внешней речью, должным уровнем мотивации к обучению; придерживается моральных ценностей; способной к коррекции эмоционального и поведенческого компонентов; осознанно относится к овладению теоретическим материалом по фонетике и орфоэпии как фундаменту в усвоении современного украинского языка; имеет сложившиеся языковые, речевые и коммуникативные умения и навыки. Определены критерии и показатели уровней сформированности коммуникативной компетентности будущих учителей украинского языка и литературы в процессе обучения фонетики и орфоэпии.

В исследовании разработана методика формирования коммуникативной компетентности будущих учителей украинского языка и литературы в процессе обучения фонетики и орфоэпии»; представлены формы, методы, средства, технологии формирования коммуникативной компетентности у будущих учителей украинского языка и литературы и экспериментально подтверждена ее эффективность; дальнейшее развитие приобрели идеи внедрения лінгводидактических стратегий обучения фонетики и орфоэпии будущих учителей украинского языка и литературы в условиях компетентностной парадигмы.

Ключевые слова: компетентностный подход, коммуникативная компетентность, профессиональная коммуникативная компетентность, методика формирования коммуникативной компетентности будущих учителей украинского языка и литературы.

Kostolovych T. V. Formation communicative competence of future Ukrainian language and literature teachers in the process of studying phonetics and orthoepy. – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

Thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.02 – theory and methodology of teaching (Ukrainian language). – Rivne State University of Humanities. Rivne, 2019.

The work is a theoretical and experimental study of the problem formation of communicative competence of future teachers of the Ukrainian language and literature in the process of studying of phonetics and orthoepy. The work has been clarified the content of the key concepts “competence”, “competence approach”, “communicative competence”, “professional communicative competence”; the content of the concept "communicative competence of the Ukrainian language and literature in the process of studying phonetics and orthoepy" is specified, which in the dissertation is perceived as an integrative quality of the person possessing a developed critical thinking, emotional intelligence, internal and external speech, an appropriate level of motivation to study; confesses and adheres to moral values; capable of correcting emotional and behavioral components; consciously relates to the mastering of theoretical material on phonetics and orthoepy as the foundation in the assimilation of modern Ukrainian language; has formed linguistic, speech and communication skills and abilities. The criteria and indicators of the formation of communicative competence of future teachers of the Ukrainian language and literature in the course of studying phonetics and orthoepy are determined.

The research developed a methodology the formation of communicative competence of future teachers of the Ukrainian language and literature in the process of studying phonetics and orthoepy; forms, methods, means, technologies of formation of communicative competence in future teachers of the Ukrainian language and literature are represented, and experimentally confirmed it efficiency. In the process of psychological and pedagogical literature analysis and synthesis it is stated, that taking into consideration students’ individual and age peculiarities in educational process at higher school, realizing of mental processes running involved into their educational and cognitive activity promote communicative competence formation of future Ukrainian language and literature teachers in the process of phonetics and orthoepy studying.

The model of communicative competence formation with the corresponding stages (theoretical-informative, professional-active, analytical-corrective), directions and technological conditions and experimental methodology based on European integration tendencies, general didactic and lingual methodical principles, purposeful use of traditional and innovative methods and techniques of training and a specially-composed system of exercises and tasks based on texts that takes into account integrative and holistic nature of communicative competence has been developed and tested.

Key words: *competence approach, communicative competence, professional communicative competence, the methodology of forming the communicative competence of future teachers of the Ukrainian language and literature.*

Підписано до друку 01.03.2019 р. Формат видання 60x84/16.
Ум. др. арк. 1,40. Тираж 104 пр. Зам. № 9-019.
Київський університет імені Бориса Грінченка.
04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 4013 від 17.03.2011 р.